

КОМУНІКАТИВНА НЕВДАЧА У СИТУАЦІЇ МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ

М. В. Котов (Харків)

Статтю присвячено дослідженню явища комунікативної невдачі у ситуації міжкультурного спілкування представників англомовної та неангломовної культур англійською мовою. Представлено особливості репрезентації цього явища у структурно-семантичному та функціональному аспектах. Комунікантів (продуцента і реципієнта) розглядаємо як полікультурних дискурсивних особистостей, які реалізують себе на етапах етноцентризму та етнорелятивізму.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, полікультурна дискурсивна особистість, комунікативна невдача, етноцентризм, етнорелятивізм.

Котов М.В. Коммуникативная неудача в ситуации межкультурного общения. В статье исследуется явление коммуникативной неудачи в ситуации межкультурного общения представителей англоязычной и неанглоязычной культур на английском языке. Представлены особенности репрезентации данного явления в структурно-семантическом и функциональном аспектах. Коммуниканты (продуцент и реципиент) рассматриваются как поликультурные дискурсивные личности, которые реализуют себя на этапах этноцентризма и этнорелятивизма.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, поликультурная дискурсивная личность, коммуникативная неудача, этноцентризм, этнорелятивизм.

Kotov M. Communicative Failure in Intercultural Communication. The article deals with the phenomenon of the communicative failure within the framework of intercultural communication of the representatives of English-speaking and non-English-speaking cultures using the English language. The specificity of the representation of the abovementioned phenomenon in structural-semantic and functional aspects is discussed. Communicants are considered as polycultural discursive personalities acting at the ethnocentrist and ethnorelativist levels.

Key words: intercultural communication, polycultural discursive personality, communicative failure, ethnocentrism, ethnorelativism.

У контексті антропоцентричної парадигми, зважаючи на зростаючий динамізм та мобільність у сучасному світі, усе більшої уваги приділяється лінгвістичним розвідкам, спрямованим на дослідження комунікативного процесу у ситуації міжкультурної взаємодії із урахуванням таких факторів, як культурна приналежність, комунікативні наміри співрозмовників, невербальна поведінка комунікантів, їх соціальний статус, психологічний та емоційний стани тощо.

Кожен із вищенаведених факторів може стимулювати розгортання комунікативного процесу, що у результаті призводить до досягнення комунікативної мети. У той же час у рамках міжкультур-

ної комунікації вищезазначені фактори можуть становити собою перешкоду і призводити до комунікативної невдачі (КН).

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей явища комунікативної невдачі, які притаманні комунікативній ситуації, що характеризується участю комунікантів різного культурного походження.

Актуальність роботи полягає у наявності тенденції до виокремлення та характеристики факторів, які гармонізують комунікативні процеси, необхідності дослідження способів зняття конфліктів у ситуації міжкультурної взаємодії, що зумовлено антропоцентризмом сучасної лінгвістичної науки

та масштабами розгортання глобалізаційних процесів.

Об'єктом дослідження є стереотипна комунікативна діяльність полікультурної дискурсивної особистості представників англomовної та неанглomовної культур англійською мовою, яку відображено у дискурсивних фрагментах діалогічної взаємодії.

Предметом дослідження виступають особливості вербальної репрезентації явища комунікативної невдачі у ситуації міжкультурного спілкування.

Матеріалом слугували дискурсивні фрагменти діалогічної взаємодії, які містять приклади комунікативної взаємодії представників англomовної та неанглomовної культур англійською мовою, відібрані методом суцільної вибірки із художніх творів англomовних письменників ХХ-ХХІ сторіч та скриптів кінофільмів.

У сучасній лінгвістиці активно використовуються наступні терміни на позначення труднощів, що виникають протягом розгортання комунікативного процесу, стаючи на заваді досягненню комунікативної мети: “комунікативна невдача” [1; 4; 5; 6; 11], “мовний конфлікт” [9], “мовленнєва невдача” [7; 8], “комунікативна девіація” [1; 2] та інші. У контексті актуального дослідження зупиняємось на терміні “комунікативна невдача” в інтерпретації Ф.С. Бацевича. Отже, під КН розуміємо збій у спілкуванні, відсутність взаєморозуміння та згоди між учасниками спілкування, що пов'язано із недостатньою комунікативною компетенцією учасників спілкування [1, с. 214, 322].

Беручи до уваги структурно-семантичний аспект, виділяємо КН (не)мовного характеру, які пов'язані із використанням вербальних та невербальних комунікативних компонентів (ВК та НВК відповідно). Керуючись функціональним аспектом – КН мовленнєвого характеру, які пов'язані із порушенням принципу Кооперації (коли орієнтуємось на контенсивну [13, с. 194] сторону вкладів учасників комунікації) чи принципу Увічливості (коли відбувається орієнтація на статусно-соціальний бік комунікації).

Учасників комунікативного процесу у ситуації міжкультурного спілкування розглядаємо як по-

лікультурні дискурсивні особистості (ПДО), себто як особистості, які у процесі комунікації, вибудовуючи інтерсуб'єктивність, можуть послуговуватись декількома культурними кодами (культурний код ми розуміємо як метарівень, до якого належать як вербальний, так і невербальний коди). Відзначаємо, що ПДО може реалізувати себе на двох стадіях у залежності від рівня комунікативної компетенції. Перша – стадія етноцентризму, коли ПДО послуговується “своїм” кодом, а для досягнення мети комунікації використовує невербальні комунікативні компоненти здебільшого універсального характеру або окремі слова, словосполучення, прості формульні фрази із “чужого” коду. На наступній стадії – стадії етнорелятивізму – ПДО може як використовувати виключно “чужий” код (вербальні та невербальні комунікативні компоненти), так і поєднувати (за принципом гібриду), чи перемикати “чужий” код на “свій” у залежності від актуальної ситуації спілкування.

Відтак, КН (не)мовного характеру на стадії етноцентризму може бути пов'язана на рівні використання невербальних комунікативних компонентів (НВК): а) із полісемією універсальних НВК; б) із застосуванням етноспецифічних НВК; в) із застосуванням індивідуально означених НВК, які невірро тлумачаться реципієнтом. На вербальному рівні – із хибним застосуванням окремих лексем, словосполучень, формульних фраз – помилками, неточностями, обмовками як у вживанні, так й у витлумаченні, якщо ситуація комунікації розглядається зі сторони реципієнта. У функціональному аспекті мова йде про порушення постулату Способу принципу Кооперації (“висловлюйся ясно”):

1) *I left them and went back to Aymo. He had two girls on the seat with him and was sitting back in the corner and smoking. “Barto, Barto,” I said. He laughed. “Talk to them, Tenente,” he said. “I can't understand them. Hey!” He put his hand on the girl's thigh and squeezed it in a friendly way. The girl drew her shawl tight around her and pushed his hand away. “Hey!” he said. “Tell the Tenente your name and what you're doing here.” The girl looked at me*

fiercely. The other girl kept her eyes down. The girl who looked at me said something in a dialect I could not understand a word of. She was plump and dark and looked about sixteen. "Sorella?" I asked and pointed at the other girl. She nodded her head and smiled. "All right," I said and patted her knee. I felt her stiffen away when I touched her. The sister never looked up. She looked perhaps a year younger. Aymo put his hand on the elder girl's thigh and she pushed it away. He laughed at her. "Good man," he pointed at himself. "Good man," he pointed at me. "Don't you worry." The girl looked at him fiercely. The pair of them were like two wild birds (Hemingway).

При спілкуванні представників американської та італійської лінгвокультур спроби встановити контакт зазнають невдачу. Представниці італійської лінгвокультури знаходяться на етноцентричній стадії розвитку ПДО і не розуміють англійську. Реалізуючи тактику зближення, американець вдається до проксемних та кінесичних НВК, намагаючись показати свої добрі наміри (...*patted her knee*). Однак, така поведінка, порушуючи адресатно-особистий простір [3, с. 4] дівчат-італійок, нашоувхується на відстороненість та агресію з боку останніх, яка виражається невербально (англієць інтерпретує проксемні та кінесичні НВК: *felt her stiffen away, never looked up, pushed it away, looked at him fiercely*). У цьому випадку на заваді досягненню мети комунікації стає недостатній розвиток комунікативної компетенції, актуальний ситуаційний контекст та соціальний статус комунікантів: дівчата, сприймаючи представників американської та італійської лінгвокультур, у першу чергу, як військових, що асоціюється у них із насиллям, сприймають спробу допомогти за спроби учинити акт насилля, що веде до комунікативної невдачі.

На стадії етнорелятивізму, коли інтенсифікується використання "чужого" коду, відповідно, розширюється спектр факторів вербального характеру, які детермінують природу КН. До проблем, що пов'язані із застосуванням окремих лексем

чи сталих фразем, додаються помилки при вживанні складних граматичних конструкцій на синтаксичному рівні. Окрім того, труднощі, які ведуть до комунікативної невдачі, представлені особливостями поєднання:

а) вербальної, невербальної та надвербальної [12, с. 33] складових:

2) *At Dover I was met off the boat by Vulk, waving a bit of card with my name on it-Irina Blazkho. <...>He was the type Mother would describe as a person of minimum culture, wearing a horrible black fake-leather jacket, like a comic-strip gangster-what a koshamar-it creaked as he walked. All he needed was a gun. He greeted me with a grunt. "Hrr. You heff passport? Peppers?" His voice was deep and sludgy, with a nasty whiff of cigarette smoke and tooth decay (Lewycka).*

Комунікативна невдача спіткає вихідця із слов'янських країн через перше враження, яке він справляє на співрозмовницю. Це перше враження детерміноване негативно забарвленими надвербальними та невербальними комунікативними (зокрема просодичним) компонентами (*horrible black fake-leather jacket, like a comic-strip gangster-what a koshamar – it creaked as he walked. All he needed was a gun. He greeted me with a grunt*), які, поєднуються із вербальною складовою – вимовлянням [f] замість [v] та короткого монофтонгу [e] замість дифтонгу [ei] – на фонетичному рівні, що графічно представляється автором: "heff" та "peppers" відповідно. На синтаксичному рівні – прямий порядок слів без допоміжного дієслова при запитанні, відсутність артикля перед субстантивом "passport". Таким чином, усі вищезгадані факти змушують українку дійти висновку, що її співрозмовник – неосвічена та не варта уваги людина, що становить собою комунікативну невдачу.

б) вербальної та етноспецифічної невербальної складової, що може носити стереотипічний характер, та виражатись у, по-перше, проксемічних НВК, які вербально можуть бути репрезентовані дієслівними конструкціями проксемного руху [3] –

дієсловами руху в сполученні з постпозитивами та дієсловами в комплексі з іменниками, що модифікуються прикметниками або прислівниками:

3) *Borat: I am here now with Lady Chelsea to learn how to be real gentleman. It very nice to meet you. (Borat hugs Lady Chelsea)*

Borat: How can you tell if someone is polite when you first meet them? Lady Chelsea: You don't really. Perhaps it's the way they say hello and shake your hand? (Guide to Britain).

Вітаючись, англійку обіймають (відомий комік у цьому випадку вдається до екзостереотипу про представників казахської лінгвокультури), порушуючи адресатно-особистий простір англійки, що веде до характерної реакції у відповіді на питання, як можна збагнути, чи вихована людина, при першій зустрічі. Жінка зазначає, що це можливо встановити за тим, як він чи вона вітається, натякаючи на неприпустимість обіймів за першої зустрічі.

По-друге, можливе й використання етноспецифічних кінем (жестів чи міміки, що вербально може бути репрезентовано дієсловами, які модифікуються прислівниками чи субстантивами, модифікованими прикметниками):

4) *Borat: We hope you will make... come to Kazakhstan? A deal (Colin hesitates)*

Borat: A deal? (Borat spits on his hand and then offers it to the chairman).

Colin: I hope so one day (Colin reluctantly shakes Borat's hand – Borat then proceeds to kiss him on the cheek and then give him a hearty cuddle). Borat: Chenkyeu. Colin: Thank you (Guide to Britain).

Рукоштовання на знак домовленості комунікант модифікує, плюнувши на руку, що викликає у співрозмовника лише відразу. Англієць стискає простягнуту руку на знак поваги, але робить це із великим небажанням. Необхідно зазначити, що маємо справу у цьому випадку із екзостереотипними уявленнями з боку англійця-коміка відносно представників казахської лінгвокультури. Уявлення носять дещо перебільшений характер при інтенсифікації невербальної складової (*spits on*

his hand and then offers it to the chairman). Таке перебільшення через очевидну невідповідність ситуації, а відтак інконгруентність [10], носить гумористичний характер.

в) вербальної та надвербальної складової, що може носити стереотипічний характер:

5) *Borat: Is the way I dress nice? (Borat is wearing blue/grey suit, grey shirt and grey tie) Lady Chelsea: It is not a typically English way to dress. Borat: And my shoes is good? It is from the Shoe Express in Oxford Street. Lady Chelsea: Yes that's fine (Guide to Britain).*

Стереотипним у цьому випадку є надвербальний комунікативний компонент (*is wearing blue/grey suit, grey shirt and grey tie*), який актуалізується через поєднання із вербальною складовою – питальним реченням. Стереотип про стриманість британців втілюється у тому, як представник начебто казахської лінгвокультури одягнений. Вживання дієслова *to be* у формі третьої особи однини теперішнього часу не узгоджується із іменником у множині, що свідчить про недостатню сформованість комунікативної компетенції мовця. Останнє, у свою чергу, підтверджується і хибною стереотипізацією, про яку йшлося вище.

г) уживання безеквівалентної лексеми зі “свого” коду, яка незрозуміла співрозмовникові. Причиною цього явища є недостатній рівень розвитку комунікативної компетенції адресанта. Як правило, у цьому випадку мова йде про субстантив – власну назву чи загальну – на позначення предмета чи явища, професії тощо:

6) *Borat: They say, in Kazakhstan, actor / performer is like a hunter who go into wood and try to catch a (Borat pauses to remember the name of animal and realizes that it probably isn't the same name in English). A Kratouee? A Kratouee? Martin: A creature of some kind. Borat: Yes but... (Mumbles) Kratouee Martin: A wild boar? Borat: Yes but more (Borat puts his hands on his head to indicate horns). A Kratouee. Like a bigger case of... And makes a noise like neeeep. (There is an awkward pause for a few seconds). Like what you said.*

but smaller. (Again there is an awkward silence) Martin: I don't know what it could be (Guide to Britain).

Назвавши вигадану тварину, комунікант, представник начебто казахської лінгвокультури, розраховує, що її впізнає англієць. Тому не вдається розпізнати загадкову істоту, незважаючи на доволі детальний опис характерних рис істоти, що веде до комунікативної невдачі. Цікаво, що такий культурний перехід [14] можливий не лише у випадку незнання відповідника із “чужого” коду, а може бути спричинений емоційним станом, який характеризується роздратованістю, хвилюванням тощо.

Підсумовуючи викладене, відзначаємо, що, як можна побачити, за потенціалом комунікативна невдача не є виключно негативним феноменом, адже у залежності від актуального ситуативного контексту може і стимулювати комунікантів до більш інтенсифікованої взаємодії. Використання інтенсифіковано-стереотипних за характером комунікативних компонентів (як вербальних, так і невербальних) продуцентом має потенціал у плані створення гумористичного ефекту для спостерігача чи реципієнта. Вивчення особливостей використання інтенсифікованих комунікативних компонентів, а також виявлення закономірностей функціонування феномену комунікативної невдачі при реалізації кооперативної та некооперативної стратегій відносимо на перспективу дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підруч. / Ф.С. Бацевич. – Київ : Академія, 2004. – 342 с. 2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К. : ВЦ “Академія”, 2009. – 376 с. 3. Віротченко С.А. Проксемічна складова англомовного діалогічного дискурсу: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / С.А. Віротченко. – Х.: ХНУ, 2011. – 20 с. 4. Городецкий Б.Ю. К типологии коммуникативных неудач / Б.Ю. Городецкий, И.М. Кобозева, И.Г. Сабурова // Диалоговое взаимодействие и представление знаний. – Новосибирск, 1985. – С. 67-68. 5. Ер-

макова О.П. К построению типологии коммуникативных неудач / О.П. Ермакова, Е.А. Земская // Русский язык в его функциональных разновидностях. Коммуникативно-прагматический аспект. – М. : Наука, 1993. – С. 31. 6. Кронгауз М.А. Семантика : [учебник для вузов] / М.А. Кронгауз. – М. : Академия, 2005. – 352 с. 7. Кукушкина О.В. Основные типы речевых неудач в русских письменных текстах : монография [Электронный ресурс] / О.В. Кукушкина. – М.: МГУ, 1998. – Режим доступа : http://www.philol.msu.ru/~lex/pdfs/kukushkina_chapter2.pdf. 8. Кукушкина О.В. Речевые неудачи как продукт речемыслительной деятельности [Электронный ресурс] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / О.В. Кукушкина. – М., 1998. – Режим доступа : http://www.philol.msu.ru/~humlang/articles/ref_oka.htm. 9. Лосева А.А. К проблеме возникновения речевых конфликтов в билингвальных группах / А.А. Лосева // Учеб.-метод. комплекс дисциплины “Язык и конфликт”; [сост. Вершинина Т.С.] – Екатеринбург, 2007. – С. 215–221. 10. Самохина В.А. Современная англоязычная шутка : монография / Виктория Афанасьевна Самохина. – Х. : Изд-во ХНУ имени В.Н. Каразина, 2008. – 355 с. 11. Славова Л.Л. Типология коммуникативных неудач (на матеріалі сучасного англійського мовлення) : монографія / Людмила Леонардівна Славова. – Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2005. – 107 с. 12. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі : монографія / Людмила Васильвна Солощук. – Харків : Константа, 2006. – 300 с. 13. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика / И.П. Сусов. – Винница : Нова книга, 2009. – 272 с. 14. Rampton B. Crossing: Language and Ethnicity among Adolescents / B. Rampton. – London : Longman, 1995. – 384 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Guide to Britain [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.webgeordie.co.uk/borat/guidetobritain.htm>. 2. Hemingway E. Farewell to Arms / E. Hemingway [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://englishtips.org>. 3. Lewycka M. Two Caravans / M. Lewycka [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e-reading.org.ua/book.php?book=143198>.